

*Ռուբեն Մելքոնյան
բ.գ.թ., դոցենտ*

**ԽՍՀՄ ԱՐԽԻՎԱՅԻՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ
ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՇՐՋԱՆՈՒՄ ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ
ՈՐՈՇ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ
(1945-1965 թթ.)**

***Քանալի բառեր՝ ԽՍՀՄ-Թուրքիա հարաբերություններ,
Հայկական հարց, բռնի իսլամացված հայեր, հայրենադար-
ձություն***

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո ԽՍՀՄ-ի և նացիստական Գերմանիայի չպատերազմող դաշնակցի՝ Թուրքիայի հարաբերություններում արձանագրվեց լուրջ լարվածություն, որը կապված էր ինչպես Մոսկվայի ներկայացրած արդար հողային պահանջատիրության, այնպես էլ սևծովյան նեղուցների ռեժիմի փոփոխության հարցի բարձրացման հետ¹: ԽՍՀՄ-Թուրքիա հարաբերությունների այդ լարված փուլում Հայկական հարցն ու ընդհանրապես հայկական թեմատիկան բացահայտ ու քողարկված ձևով եկավ քաղաքական օրակարգ: Ընդ որում, երբեմն այդ զարգացումները շաղկապված էին միմյանց և տեղի էին ունենում զուգահեռաբար: Դրանց շարքում հստակ առանձնանում էին Թուրքիայում ապրող հայերի վիճակի, թվաքանակի, հնարավոր հայրենադարձման, նրանց նկատմամբ կիրառվող հալածանքի թեմաները, որոնց վերաբերյալ խորհրդային արխիվային փաստաթղթերում (հիմնականում արտաքին քաղաքական գերատես-

---

¹Армения и советско-турецкие отношения в дипломатических документах 1945-1946гг., (под редакцией Армана Киракосяна), Ереван, 2010, Մելքոնյան Բ., Խորհրդա-թուրքական հարաբերությունները 1945-1947 թվականներին. սևծովյան նեղուցների խնդիրը և Հայկական հարցը, Երևան, 2009:

շուրջանը պատկանող) պահպանվել են բավական ուշագրավ տվյալներ և փաստեր: Խորհրդային իշխանությունները իրենց դիվանագիտական կառույցների միջոցով հստակ տվյալներ և վերլուծություններ են ստացել Թուրքիայում բնակվող հայերի թվաքանակի, տեղաբաշխվածության, բռնի իսլամացված հայության, ինչպես նաև Ստամբուլի հայ համայնքի ներքին խնդիրների վերաբերյալ: Այդ թեմաների շուրջ հետաքրքրությունը հատկապես ակտիվ է եղել 1945-1946 թթ., ինչը ապացուցում են նաև դիվանագիտական զեկուցագրերը և տեղեկանքները: Սակայն հետագայում էլ խորհրդային դիվանագիտական կառույցները ուշադրության կենտրոնում են պահել Թուրքիայի հայության տարատեսակ խնդիրները:

Կոնկրետ 1940-ական թվականների կեսերին, կապված ԽՍՀՄ կողմից Թուրքիայից Կարսի և Արդահանի նահանգների ետ պահանջելու և այդ տարածքները հայերով վերաբնակեցնելու հարցի հետ, սկսել էր հատուկ կարևորվել Թուրքիայում գոյատևած հայերի թվաքանակը և հնարավոր հայրենադարձման խնդիրը: Ընդ որում, խորհրդային իշխանությունները հետաքրքրվում էին Թուրքիայի տարածքում բնակվող հայության և՛ քրիստոնյա, և՛ բռնի իսլամացված խմբերով ու արդեն 1945 թ. հուլիսի 25-ին Ստամբուլում ԽՍՀՄ հյուպատոսությունից Մոսկվա ուղարկված «հույժ գաղտնի» դասիչով զեկուցագրում ներկայացվում են տվյալներ Թուրքիայի հայերի և նրանց թվաքանակի վերաբերյալ: Չեկուցագրում նշվում է, որ դա արվում է «համաձայն հանձնարարականի»² այսինքն՝ Մոսկվայից եղել է հատուկ հանձնարարական: Արխիվային այս փաստաթղթում ներկայացվում է, որ Թուրքիայում հայերի թիվը, ըստ թուրքական պաշտոնական տվյալների, 1935-43 թթ. տատանվում է 57 000-ից մինչև 64 000, սակայն ըստ ԽՍՀՄ հյուպատոսարանի ձեռք բերած տվյալների՝ միայն Ստամբուլում այդ ժամանակ

---

²ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 1:

ապրել է 75 000 հայ, իսկ արևելյան շրջաններում շուրջ 25 000³: Այդ նույն զեկուցագրին կից տեղեկանքում նշվում է, որ Փոքր Ասիայում, այսինքն՝ Թուրքիայի արևելյան շրջաններում բռնի իսլամացված հայերի թիվը գերազանցում է 100 000-ը⁴. «Այս 100 հազարը այն հայերն են, որ չնայած իսլամացմանը դեռևս կարող են ընկալվել որպես հայեր: Իսկ եթե հաշվենք նաև նրանց, ովքեր մանուկ հասակում՝ 1915-ին են ենթարկվել իսլամացման և ներկայումս մոռացել են անգամ իրենց ծագման մասին, ապա հայերի թիվը ավելի մեծ կլինի: Սակայն այս վերջին խմբի մարդկանց հնարավոր չէ որպես հայ դիտարկել»⁵:

ԽՍՀՄ-Թուրքիա հարաբերություններում բացահայտ և քողարկված լարվածությունն ստեղծող հանգամանքներից էր նաև հետպատերազմյան տարիներին սփյուռքահայերի սկիզբ առած ներգաղթը դեպի Խորհրդային Միություն, որը չի շրջանցել թուրքահայությանը: Մեր կարծիքով Թուրքիայում գոյատևած հայությունը ձգտում էր արտագաղթել և տեղափոխվել Խորհրդային Հայաստան առնվազն երկու նկատառումներից ելնելով. Նախ՝ դա մի միջոց էր ազատվելու թուրքական բռնապետությունից ու շարունակական հալածանքներից և երկրորդ՝ հայերին գրավում էր պատմական հայրենիքում հաստատվելու գաղափարը՝ մանավանդ Կարսի ու Արդահանի նահանգների ազատագրման շուրջ տարածվող լուրերի համատեքստում: Թուրքական իշխանությունները այդ ժամանակ գործի դրեցին բռնության և հալածանքի տարբեր միջոցներ դեպի ԽՍՀՄ հայերի արտագաղթը կասեցնելու կամ նվազագույնի հասցնելու համար, որը նույնպես առնչվում էր վերոնշյալ երկու հանգամանքների հետ: Թուրքիայում ԽՍՀՄ հյուպատոսարանի աղբյուրները փաստում են, որ իշխանությունները սկսեցին տարատեսակ բռնություններ կիրառել ինչպես քրիստոնյա, այնպես էլ

---

³ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 1:

⁴ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 3:

⁵ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 3:

իսլամացված հայերի նկատմամբ: Այս վերջին խմբի հայերի մասին ԽՍՀՄ հյուպատոսարանի հույժ գաղտնի դասիչով գեկուցագրում նշվում է. «Վստահ ենք, որ թուրքական կառավարությունը այն պատճառաբանությամբ, որ շատ հայեր (իսլամացված Ռ.Մ.) չունեն անձնագրեր, կամ էլ ընդունել են իսլամ և համարվում են թուրքեր՝ կթաքցնեն մեծ թվով հայերի»⁶: Ի դեպ, այն, որ 20-րդ դարի կեսերին Թուրքիայում բռնի իսլամացված հայության որոշակի հատվածին չէր տրվել անգամ անձնագիր, իրողություն է, որին վերոնշյալ գեկուցագրում տրվում է հետևյալ որակումը. «սա անհավանական է, բայց փաստ»⁷: Ջեկուցագրում հատուկ ուշադրություն էր դարձվում տարբեր նահանգներում բնակվող բռնի իսլամացված հայության գոյության փաստի վրա և արվում հստակ առաջարկ. «Անհրաժեշտ է ուշադիր հետաքննել ամեն նահանգ՝ հայտնաբերելու համար այն հայերին, ովքեր ցրված են ամենուր»⁸: Ի դեպ, այդ ժամանակ ևս թուրքական իշխանությունները ոչ միայն ճնշում են 1915-ին բռնությամբ կրոնափոխված հայերին, այլև սկսում են կիրառել բռնի իսլամացման քաղաքականությունը գոյատևած փոքրաթիվ քրիստոնյա հայության նկատմամբ: Այդ ցեղասպանական բնույթի արարքի մասին նույնպես փաստերի ենք հանդիպում վերոնշյալ գեկուցագրում⁹:

Հայերի ներգաղթի հարցով հետաքրքրված էր և ակտիվ զբաղվում էր (նաև ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունների հանձնարարությամբ և թույլտվությամբ) Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Գևորգ VI-ը, ով նամակներով դիմել է եկեղեցու արտասահմանյան բոլոր թեմերի առաջնորդներին կոչ անելով ցուցաբերել համակողմանի աջակցություն սփյուռքահայերի դեպի Խորհրդային Հայաստան ներգաղթի գործին: Նամանատիպ

---

⁶ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 5:

⁷ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 6:

⁸ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 6:

⁹ՄԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 72, թ. 5:

մի գրություն է ուղարկվում նաև Պոլսո Հայոց պատրիարքական տեղապահ Գևորգ արքեպիսկոպոս Արսւանյանին: Վերջինս 1946թ. հոկտեմբերի 18-ի իր պատասխան գրության մեջ Կաթողիկոսին հայտնում է, որ ներգաղթի ձեռնարկը համարում է. «ազգօգուտ եւ սրտին մոտիկ խնդիր»¹⁰: Բացի այդ, Գևորգ արքեպիսկոպոսը տեղեկացնում է, որ Խորհրդային Հայաստան ներգաղթելու համար բազմաթիվ հայերն են գրանցվել ԽՍՀՄ հյուպատոսարանում ինչպես ստամբուլաբնակ, այնպես էլ. «Անատոլուի զանազան տեղերում մեջ գտնուող հայեր ալ»¹¹: Ուշագրավ է, որ արքեպիսկոպոս Արսւանյանը ընդգծում է հատկապես արևելյան շրջաններից հայերի ներգաղթ կազմակերպելու հարցի կարևորությունը. «ՆԱԽԱՊԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ տալ այն բազմահազար հայերուն, որոնք Անատոլուի զանազան գաւառներուն մեջ, առավելապես գիւղերու եւ շէներու մեջ, ցրքուն ու դառն վիճակի մը մեջ կը գտնուին»¹²:

1945-1946 թթ. ընթացքում Թուրքիայում ԽՍՀՄ դիվանագիտական ներկայացուցչությունները պարբերաբար զեկուցագրեր և տեղեկանքներ են ուղարկել Մոսկվա, որտեղ ներկայացրել են թուրքական հասարակական-քաղաքական օրակարգում, մամուլում այս խնդրի շուրջ տեղի ունեցող զարգացումները, ինչպես նաև փոխանցել արժեքավոր փաստեր և տեղեկություններ: Այդ զեկուցագրերը և տեղեկանքները մեծ մասամբ կրել են «գաղտնի» կամ «հույժ գաղտնի» դասիչները: Այսպես, Ստամբուլում ԽՍՀՄ գլխավոր հյուպատոս Վ. Գրուբյադկովը 1946 թ. հունվարին իր զեկուցագրում անդրադառնում է Թուրքիայի հայերի շրջանում ներգաղթի առաջացրած ոգևորությանը և թուրքական իշխանությունների ու մամուլի ագրեսիվ պահվածքին: Ըստ հյուպատոսի, չնայած որ թուրքական մամուլը գրում է, որ ԽՍՀՄ-ի որոշումը ծիծաղելի է և ոչ մեկը չի

---

¹⁰ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 136, թ. 2:

¹¹ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 136, թ. 2:

¹²ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 136, թ. 4:

ցանկանում գնալ «բոլշևիկյան դրախտե, սակայն հայերը զանգվածաբար դիմում են հյուպատոսարան դեպի ԽՍՀՄ ներգաղթելու արտոնություն ստանալու համար: «Ընդունելության օրերին սկսած առավոտվա 6-7-ից հյուպատոսարանի մուտքի մոտ հավաքվում են մեծ թվով հայեր, որպեսզի հասցնեն հերթ պահել: Լինում են օրեր, երբ մի քանի հարյուր հոգանոց հերթեր են գոյանում»¹³: Հյուպատոսը նշում է, որ դիմողները ոչ միայն Ստամբուլից էին, այլև «Անատոլիայի հեռավոր գավառներից»: Խոսելով թվային տվյալների մասին՝ հյուպատոս Գրուբյադկովը նշում է, որ միայն 1945 թ. դեկտեմբերին ԽՍՀՄ ներգաղթելու ցանկություն հայտնած հայերի թիվը եղել է մոտ 15 000¹⁴: Իսկ անդրադառնալով բռնի իսլամացված հայության թվաքանակին՝ հյուպատոսը նշում է 200 000 թիվը¹⁵:

Թուրքական իշխանությունները Թուրքիայից դեպի ԽՍՀՄ հայերի ներգաղթի հարցը դիտարկում են նաև հակաքարոզչության համատեքստում և դրա համար սկսում են կիրառել Ստամբուլի հայ համայնքի որոշ ներկայացուցիչների, որոնք առաջնորդվում են երբեմն պարտադրանքով, իսկ երբեմն էլ ծառայելու անզուսպ ցանկությամբ և ինտերցիայով: Այսպես, տխրահռչակ հայազգի նախկին պատգամավոր Պերճ Թուրքերը (Քերեսթեջյան)¹⁶ 1945 թ. դեկտեմբերի 28-ին թուրքական մամուլում հրապարակել է մի նամակ, որտեղ նշել է, որ ԽՍՀՄ հյուպատոսություն հայերի դիմումները «զգվելի տպավորություն են թողել»¹⁷:

---

¹³ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 102, թ. 1:

¹⁴ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 102, թ. 2:

¹⁵ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 102, թ. 2:

¹⁶Թուրքիայի Հանրապետության հայազգի պատգամավորների և նրանց գործունեության մասին առավել մանրամասն տե՛ս Մելքոնյան Ռ., Թուրքիայի Հանրապետության խորհրդարանի հայազգի պատգամավորները (1935-1960թթ.), Արևելագիտության հարցեր (գիտական հոդվածների ժողովածու), Երևան, 2012, հ. 7, էջ 166-186:

¹⁷ՀԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 197, թ. 2:

Հետաքրքիր է փաստել, որ Թուրքիայի հայերի այդ երկրից արտագաղթելու և Խորհրդային Հայաստան տեղափոխվելու ցանկությունն ու ձգտումը նկատվել է նաև հաջորդ երկու տասնամյակներում: Մասնավորապես 1955 թ. սեպտեմբերի 6-7-ի հույների և հայերի դեմ իրականացված ջարդարարություններից¹⁸ (պոզրում) հետո արտագաղթը նոր թափ և ծավալներ է ընդգրկել ու շարունակվել հաջորդող տարիներին: Այդ մասին ևս խորհրդային արխիվային փաստաթղթերը պարունակում են ուշագրավ տեղեկատվություն: Այսպես, Ստամբուլում ԽՍՀՄ հյուպատոսության ստաժոր Ս. Տրիշինը 1959 թ. մարտի 7-ին պատրաստած իր տեղեկանքում պատմում է Թուրքիայի հայազգի քաղաքացի Մերգո Գրիգորովուի հետ իր հարցազրույցը: Գրիգորովուն այցելել է ԽՍՀՄ հյուպատոսություն դեռևս 1955 թ.՝ նպատակ ունենալով արտագաղթել դեպի Խորհրդային Հայաստան, սակայն հյուպատոսարանից դուրս գալուց հետո ձերբակալվել է թուրքական ոստիկանության կողմից և ենթարկվել կտտանքների ու հարցաքննվել իր գալու դրդապատճառների մասին¹⁹: Ըստ ստաժոր Տրիշինի տեղեկանքում տեղ գտած փաստերի, 1955-59 թթ. ընթացքում միայն Ստամբուլից արտագաղթել են ավելի քան 12 հազար հայեր²⁰:

1950-ականների խորհրդային դիվանագիտական կառույցների Թուրքիայից ուղարկած տեղեկանքներում և զեկուցագրերում կրկին ուշադրության կենտրոնում է պահվում հայերի թվաքանակի ու մարդահամարների ժամանակ տվյալների խեղաթյուրման հարցերը: 1958 թ.դեկտեմբերի 29-ին Ստամբուլում ԽՍՀՄ գլխավոր հյուպատոսության պատրաստած տեղե-

---

¹⁸ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Մելքոնյան Ռ., 1955 թվականի սեպտեմբերի 6-7-ի դեպքերը (Թուրքիայում քրիստոնյա փոքրամասնությունների դեմ բռնությունների հերթական դրսևորումը), Արևելագիտության հարցեր (գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), Երևան, 2013, հ. 8, էջ 144-156:

¹⁹ ՉԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 266, թ. 1:

²⁰ ՉԱԱ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 266, թ. 1:

կանքում, որը վերաբերում էր հայերին հանդիպում է մի ուշագրավ տեղեկություն: Այսպես, խոսելով մարդահամարների ժամանակ հայերի և մյուս փոքրամասնությունների թվաքանակի միտումնավոր քիչ ներկայացնելու խնդրին նշված է, որ 1955թ. անցկացված համապետական մարդահամարի տվյալներով Թուրքիայում հայերեն խոսողների թիվը 46 934 է: Այնուհետև այդ թիվը բաժանվում է ըստ դավանանքային պատկանելության՝ առաքելական, կաթոլիկ, ավետարանական և նշվում, որ Թուրքիայում բնակվում է հայերեն խոսող, սակայն իսլամ դավանող 1 130 մարդ²¹: Սրանք, փաստորեն, այն մարդիկ են, ովքեր հարցման ժամանակ որպես մայրենի լեզու նշել են հայերենը, որպես կրոն՝ իսլամը:

Ընդհանրապես մարդահամարների ժամանակ տեղի է ունեցել իրական պատկերի, եթե կարելի է ասել, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ աղավաղում. մի կողմից հայերը վախով պայմանավորված խուսափել են մարդահամարը իրականացնող պետական պաշտոնյային հայտնել իրենց իրական ծագման մասին, իսկ մյուս կողմից օբյեկտիվորեն պատասխանելով մայրենի կամ մայրենի դարձած լեզվի հարցին չեն նշել հայերենը, քանի որ չեն տիրապետել հայերենին: Եվ այդ միջոցով, փաստորեն, պաշտոնական փաստաթղթերով զգալիորեն իջեցվել է ազգային-կրոնական փոքրամասնությունների թվաքանակը:

Վերոնշյալ տեղեկանքում փաստեր կան նաև 1950-ականներին հակահայկական տրամադրությունների մասին, որոնք նույն ինտենսիվությամբ շարունակվում են և անգամ հակահունական հանրահավաքների ժամանակ, որոնք մեծ մասամբ կապված էին Կիպրոսի խնդրի հետ, տեղ են գտնում նաև հակահայկական դրսևորումներ: Այսպես, 1958 թ. հունիսին Թուրքիայի մի շարք մեծ քաղաքներում տեղի են ունեցել բողոքի հանրահավաքներ կապված Կիպրոսի խնդրի հետ և այդ ժամանակ. «Թուրքերը արտահայտելով իրենց ատելությունը հույ-

---

²¹ՀԱՍ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 261, թ. 1:

ների նկատմամբ իրականացրել են հարձակումներ նաև հայերի վրա *արևելյան նահանգներում* (ընդգծումը մերն է Ռ.Մ.), թալանել են նրանց ունեցվածքը և գազանաբար ծեծի ենթարկել հայերին»²²:

1950-ականներին ն՛ստամբուլահայ թերթերում, և՛ ԽՍՀՄ հյուպատոսարանի կազմած գաղտնի տեղեկանքներում կրկին խոսվում է հայերի նկատմամբ իրականացվող բռնի իսլամացման դեպքերի մասին²³: Սակայն ուշագրավ է, որ ի թիվս այլ հալածանքների բռնի կրոնափոխության պահանջները չեն դադարել նաև հաջորդ տասնամյակում: Այսպես, 1965 թ. մայիսի 21-ին Ստամբուլում ԽՍՀՄ հյուպատոսության կցորդ Բ. Չերեզովը «գաղտնիե դասիչով ներկայացնում է տեղեկանք 1965 թ. մայիսի 7-ին ԽՍՀՄ-ի Ստամբուլի հյուպատոսություն այցելած հայազգի Հայրերթին Գյոչերի հետ զրույցից: Հայրերթին Գյոչերը Սդերթի նահանգի Բիմեր գյուղից է եղել և հյուպատոսարան այցելել է ներկայացնելու Սդերթի և Մուշի նահանգի հայության ծանրագույն վիճակը: Ըստ նրա, տեղի քրդերը իշխանությունների թողտվությամբ ամեն կերպ ճնշում են հայերին և պահանջում, որպեսզի նրանք ընդունեն իսլամ, բացի այդ՝ խլում նրանց գույքը, անասուններին²⁴: Դատելով զրույցից՝ խոսքը վերաբերել է դեռևս քրիստոնյա հայերին կամ էլ նրանց, ովքեր իսլամ ընդունելով հանդերձ պահպանել են քրիստոնեական սովորույթները այսինքն՝ ծպտյալ հայերին: Հայրերթին Գյոչերը լիազորված է եղել այդ նահանգների հայության վիճակը ներկայացնել ԽՍՀՄ հյուպատոսությանը հույս ունենալով, որ նրանք այդ խնդրի մասին կիրազեկեն Թուրքիա այցելող ԽՍՀՄ արտաքին գործերի նախարարին: Ի դեպ, այդ զրույթումը 1965 թ. հունիսի 11-ին Խորհրդային Հայաստանի արտաքին գործերի նախարար Բ. Մարտիրոսյանը ուղարկել է ՀԽՍՀ մինիստրների

---

²² ՀԱՍ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 261, թ. 2:

²³ ՀԱՍ, ֆ. 326, ց. 1, գ. 261, թ. 7:

²⁴ ՀԱՍ, ֆ. 113, ց. 100, գ. 34, թ. 47:

խորհրդին, այսինքն՝ Ստամբուլի հյուպատոսարանը, այնուամենայնիվ, ինչ որ ընթացք տվել է Հայերթթին Գոչերի դիմումին:

Ամփոփելով կարող ենք ասել, որ Երկրորդ Համաշխարհային պատերազմից հետո Թուրքիայի հայության նկատմամբ թուրքական իշխանությունների հավածանքները նոր ծավալներ են ընդգրկել կապված նաև միջազգային ասպարեզում Հայկական հարցի վերարծարծման հետ: Բացի այդ, հիշյալ ժամանակաշրջանում ԽՍՀՄ-ի հայտարարած հայերի ներգաղթը, ինչ որ տեղ, դարձել է Թուրքիայում իսլամացված և ծպտյալ հայերի որոշակի ինքնաբացահայտման առիթ: Խորհրդային տարբեր կառույցների հետաքրքրվածությունը և ուշադրությունը Թուրքիայում գոյատևած քրիստոնյա և բռնի իսլամացված հայերի հարցով ցույց է տալիս, որ «հայկական ֆակտորը», թեկուզ նվազ ծավալով և ինտենսիվությամբ, շարունակել է որոշակի տեղ զբաղեցնել ոչ միայն Թուրքիայի ներքին քաղաքականության մեջ, այլև համապատասխան ազդակի դեպքում՝ նաև տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական զարգացումներում:

АРХИВНЫЕ ДОКУМЕНТЫ СССР ОБ АРМЯНАХ ТУРЦИИ И НЕКОТОРЫХ РАЗВИТИЯХ СРЕДИ НИХ (1945-1965)

Рубен Мелконян
(резюме)

После окончания Второй мировой войны отношения СССР и невоюющего союзника Германии Турции обострились, что было связано как со справедливыми земельными требованиями Москвы, так и с вопросом изменения режима Черноморских проливов. В этот напряженный период отношений СССР и Турции армянская тематика в открытой или скрытой форме вошла в политическую повестку дня. Среди них выделяются

состояния армян Турции, их численность, возможная репатриация и гонения, которым они подвергались. Обо всем этом в советских архивных документах (в основном принадлежавших внешнеполитическому ведомству) сохранились достаточно важные сведения и факты.

**USSR ARCHIVAL DOCUMENTS ON THE ARMENIANS OF
TURKEY AND SOME DEVELOPMENTS AMIDST THEM
(1945-1965)**

Ruben Melkonyan
(summary)

After the end of World War II there was serious strain on the relations of USSR and non-belligerent ally of Germany Turkey which was connected with both just land demands of Moscow and the rising of the question of changing of the regime of Black sea straits. In this strain period of the relations between USSR and Turkey Armenian subject became the part of the political agenda in direct or sometimes hidden form. Among them the themes of the living conditions of Turkish Armenians, their quantity, possible repatriation and persecutions against them were most distinguished. There are sufficient facts and data about them in the Soviet archival documents (especially in those of Ministry of Foreign Affairs).